

Viribus unitis: Eszék útja a szabad királyi városi rang elnyeréséig

LOVAŠ ELDINA

Abstract. *Viribus Unitis: Osijek on Its Path to Gaining the Status of a Free and Royal City.* Based on a few preserved sources, such as the magistrate’s minutes, the author analyzes the circumstances under which Osijek gained the status of a free and royal city. This process took several decades for multiple reasons. The first reason was that the attempt to unite three chamber municipalities in 1746 was unsuccessful. Although this unification occurred in 1786, it did not lead to a change in the city’s legal status, and Osijek remained under the authority of the Court Chamber. Negotiations with the court in Vienna were prolonged due to various general circumstances, most notably the Napoleonic Wars. The process was finally completed in 1809, when Osijek became a free and royal city. Based on the available sources, the author will provide an overview of the socio-demographic characteristics of the members of the first local authority established in 1809.

Keywords: Osijek, minutes, chamber municipalities, free and royal city, 18th century

Eszék újkori fejlődésének a kezdete, a többi szlavóniai¹ településhez hasonlóan, a 17. század végéhez köthető, miután a felszabadító háborúk (1683–1699) következtében a városból 1687-ben kiűzték az oszmánokat,² majd az Udvari Kamara fennhatósága alá rendelték. A bécsi udvarnak az egykori hódoltsági területek iránti érdeklősége hamar érezte hatását. Stratégiai és kezdeményező szerepet játszottak az újabb felszabadító hadjáratok elindításában, valamint a visszaszerzett területek védelmében, a helyi lakosság megadóztatásával részben fedezni tudták a háborús kiadásokat. A terv

---

¹ Szlavónia területe a középkorban és a kora újkorban eltérő volt. Míg a középkorban a mai Horvátország északi és középső részét nevezték Szlavóniának, a kora újkortól a kifejezés a mai Horvátország keleti részére „költözött”. A tanulmányban a Szlavónia kifejezés az utóbbit jelenti.

² Eszék oszmánok alóli felszabadításáról lásd: Szita 1991: 189–205; Mažuran 2000: 37–41.

megvalósítása különböző bizottságok feladata volt, melyek szerepe megmutatkozott Eszék újkori közigazgatásának helyreállításában és kialakításában.³

A város 1689-től kamarai adminisztrációs központ volt, ahonnan az udvar a kamarai igazgatás bevezetését intézte az újonnan felszabadított területeken.⁴ A városi magisztrátus 1690-es megalakulásával sor került az eszéki közigazgatás helyreállítására. Összetételét és hatáskörét, illetve a tisztségviselők feladatait egy 15 pontból álló utasítás szabályozta, viszont jogkörét a királyi adminisztrációnak és a katonaságnak biztosított privilégiumok korlátozták. Megvonták tőle az autonómiát a pénzügyekben, az igazságügyben és a polgárjog kérdésében.⁵ 1698-ban a magisztrátus egy új, 25 pontból álló instrukciót kapott, melyet a szakirodalom a város statútumaként említ.⁶ Közzétételének fő célja a civil és a katonai hatalom tényleges szétválasztása volt, aminek értelmében a városi vezetés az 1690-es évtől eltérően már csak a Szlavóniai Kamarai Felügyelőségnek volt „köteles engedelmessé”, az utóbbi pedig az Udvari Kamara fennhatósága alatt állt.⁷

Annak ellenére, hogy a statútum értelmében a magisztrátus korlátozott jogköre továbbra is fennállt, a városi közigazgatás fejlődött az 1690-es évhez képest. A belső és külső tanács mellett új tisztségviselői funkciók is szerepeltek benne.⁸ A város elismerve földesurának az Udvari Kamarát, elkötelezte magát, hogy egyéb teherviselés mellett 1698-tól évente 3000 forinttal adózik a Szlavóniai Kamarai Felügyelőségnek.⁹ Cserébe a város és polgárai privilégiumokban részesültek (személyes szabadságjogok, szabad vándorlás, vásártartás, hídadó fizetése alóli mentesség).¹⁰ Annak ellenére, hogy az utókorra a 17. század végéből és a 18. századból nem maradt fenn se polgárjegyzék, se polgárkönyv,¹¹ a belsővárosi keresztelési anyakönyv bejegyzései mégis arra utalnak, hogy ebben a kamarai városban a szabad királyi rang elnyerése előtt is adományoztak polgárjogot, mert több személy neve mellett szerepel a „civis” jelző. A bejegyzések a 17. század végén kezdődnek, és a 18. században is jelen vannak.¹²

³ Szlavónia területén a 17. század végén több bizottság is megjelent, melyek feladata a tulajdonjogviszonyok rendezése, a közigazgatás helyreállítása és az adóköteles népesség összeírása volt. Először 1688-ban a Kollonich Lipót-féle, 1690-ben a Tullio Miglio von Bromberg báró által vezetett bizottság, majd 1698-ban és 1702-ben a Ferdinand Carl Graff Caraffa di Stiglió grófé. Erről többet: Vitek 2004: 19–31; Mažuran 1989; Horbec 2010: 181.

⁴ Mažuran 1989: 15–16.

⁵ Mažuran 1996a: 5–7; Vitek 2004: 19, 22–24, Lovaš 2021: 43.

⁶ Szövege több kiadást is megért, lásd: Farkaš 1997: 159–162, Mažuran 1996a: 12–15.

⁷ Mažuran 1996a: 15.

⁸ Vitek 2005a: 107, 109.

⁹ Mažuran 1996a: 17; Mažuran 2000: 47–52.

¹⁰ Mažuran 1996a: 16–17.

¹¹ A 18. századi eszéki kamarai városok forrásanyagának a zöme megsemmisült a 19. század közepén. Ennek oka, hogy Stojanović Antal polgármester az iratanyagot öreg papírként eladta a helyi mészárosoknak. Vesna Božić–Drljača–Jelaš 2016: 9.

¹² A másik két kamarai város anyakönyveiben nincs hasonló bejegyzés. Így arra lehet következtetni, hogy a szabad királyi városi rang elnyerése előtt polgári státusszal csak a belső városiak rendelkeztek.

A szlavón régióban Eszéknek az oszmánok alóli felszabadítása után, közigazgatási szerepe mellett katonai és védelmi funkciója is felértékelődött, amit az erődítményen végzett majdnem három évtizedes erődítési munkálatok is bizonyítanak. Finanszírozásukat a Habsburg Monarchia intézményei állták, és három szakaszban zajlottak: 1688–1690, 1690–1693 és 1710–1719 között. Az utóbbiban felépültek a hadi célokat szolgáló épületek is, megoldva ezzel a katonák elszállásolásának kérdését.¹³ Az erődítmény megépítése befolyásolta a város térszerkezetét. A városfalakkal övezett Belső Várost elszigetelte a Felső és az Alsó Várostól, aminek következtében ezek a 18. század elején önállósultak. A három kamarai város partikuláris érdekeinek előtérbe helyezése az elkövetkező évtizedekben nagyban megnehezítette a konszenzust az egységes Eszék megteremtésével kapcsolatban.

Az egység felbomlása és a három kamarai város kialakulása

Az erődítmény felépítése előtt a katonaság első feladata a városfalakon kívül, de annak közvetlen közelében élő népesség szétköltöztetése volt, aminek következtében a Belső Város mellett megalakult a Felső és Alsó Város, amelyek a 18. század elején önállósultak. A három kamarai város közigazgatása megegyezett. Élükön a magisztrátus és a városbíró állt, mindhármuk földesura az Udvari Kamara volt. A közöttük megjelenő különbségek a betöltött szerepköreikben, az elnyert privilégiumaikban, illetve lakosságuk etnikai és felekezeti összetételében gyökerezett.

Belső Város

A városfalakkal körbevett Belső Város Eszék leghosszabb múltjával rendelkező városrésze, amely az 1687. évi oszmánok alóli felszabadítás után az adminisztráció, a katonai védelem, az egyház, az egészségügy, az oktatás és a kulturális élet központja

---

A Belső Városra többek között l.: 1696. május 11-én: „baptizarus est infans Franciscus filius Domini Joannis Christophori Hirsch mercatoris civit et Annae Mariae conjugum”. (Mažuran 1974: 125)

Táblázat formájában bejegyezték, hogy 1784. február 5-én megkeresztelték Blasich Ferenc polgár kereskedő („civis mercator”) úr és felesége, Katalin, született Milics, Antonius nevű fiúgyermekét. Az év április 7-én megkeresztelték Pischoff Antal polgár bognár („civis rotarius” és felesége, Éva Antonius nevű fiát, illetve 1787. január 11-én Schulz Antal polgár kocsmáros („civis caupo”) és felesége, Barbara Anna nevű lányát. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G99C-58F7?wc=9R2M-82Z%3A391644801%2C392030301%2C954396501&cc=2040054&i=398>; <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G99C-58XR?wc=9R2M-82Z%3A391644801%2C392030301%2C954396501&cc=2040054&i=399> (utolsó letöltés: 2024. október 15.)

¹³Vitek 2005b: 162–163; Mažuran 1996b: 27–31.

volt.¹⁴ Központi szerepköre a régió hadügyeiben is megmutatkozott, mely a katonai hatalom irányítása alatt állt, és az erődítményért felelt. A civil és a katonai igazgatás szétválasztásáig, amely az 1698-as statútumon alapult, a közöttük megjelenő rivalizálás a privilégiumok megszerzésében és gyakorlásában folyamatos összetűzéseket, illetve visszaéléseket eredményezett, ami a 18. század elején is érezhető volt.¹⁵

A határvédelmi funkció negatívan hatott a város térszerkezetére, a népességszám növekedésére, valamint a privilégiumaira. Térben való terjeszkedését ellehetetlenítették a várfalak, ezért a belső városi lakosság megművelendő földterületei a délre fekvő külterkeken, az allódiumon voltak. A német nyelvterületektől érkező bevándorlók letelepedésével ez a terület a 18. század közepén új településsé formálódott. A forrásokban allódiom néven és/vagy *Mayerhof*ként szerepel. Területén kórház és szegényház is működött. Önálló autonómiával nem rendelkezett, mindenben a Belső Városnak volt alárendelve.¹⁶ A katonaság jelenléte korlátozta a vásártartásokat is. Biztonsági okokra hivatkozva elrendelték, hogy ne csak a havi állatvásárokat, de 1712-től a háromnapos éves vásárokat is a városfalakon kívül rendezzék meg. Ezzel a városon belüli vásártartási jog a hetivásárookra korlátozódott.¹⁷

Itt volt Eszék egyetlen plébániája is, amelyben jezsuiták teljesítettek szolgálatot. Ők a felszabadító hadsereggel érkeztek a városba, feladatuk a lakosság pasztorációja volt.¹⁸ Gimnáziumot nyitottak, amely egy időre megszűnt, majd 1765-től folytatta tevékenységét.¹⁹ Velük egyidőben telepedtek le a ferencesek is. Pasztorális tevékenységük mellett szerepük az oktatásban és nyomdászatban is felértékelődött. 1707-ben filozófiai fakultást alapítottak, melyet 1724-ben felváltott a teológia, majd 1735-től már mindkét szakon lehetett tanulni. Kolostoruk 1735-től a szlavóniai nyomdászat központja volt.²⁰

Felső Város

A Felső Város a városfalakon kívüli népesség szétköltöztetésével jött létre. Az 1698. évi statútum értelmében 1702-ig a Belső Várossal közös közigazgatási egységet alkotott.²¹ Önállóságáig két személyt delegált a belsővárosiak külső tanácsába, akik közül az egyik

¹⁴ Lásd: Bösendorfer 1948a: 52.

¹⁵ Vitek 2004: 42.

¹⁶ Mažuran 1996b: 38; Vitek 2004: 45.

¹⁷ Mažuran 1965: 81–82; Mažurana 1996a: 16.

¹⁸ Šuljak 1996: 69. Több forrást is közzétettek, melyek alkalmasak az egyházi élet kutatására. Lásd: Sršan 1993; Sršan 2003; Sršan 2007.

¹⁹ Marijanović 1996: 63.

²⁰ Mažuran 2000: 111.

²¹ Mažuran 1996b: 26.

a város bírója volt.²² Lakossága ennek révén a belső városiakkal egyenjogúnak számított.²³ A forrásokban megjelenő *suburbium* és az *exterior urbs* kifejezések arra engednek következtetni, hogy területére először mint a Belső Város külvárosára tekintettek.²⁴

A közigazgatás önállósulása 1702-ben történt meg, amikor az Udvari Kamara engedélyével saját magisztrátust alapítva, élén a városi bíróval, elkülönült a Belső Várostól.²⁵ A tisztségviselők szolgálatukat a belső városiakéhoz hasonlóan a Kamarai Felügyelőség hozzájárulása után kezdték el. Céljaik között a közterhek csökkentése és újabb privilégiumok megszerzése szerepelt, amelyek vonatkozásában több-kevesebb sikerrel jártak. Feltehetőleg a kamarának fizetendő magas adó állt az 1712. évi szabad királyi városi rang elnyerésére tett kísérlet háttérében, amelyet az udvar elvetett, és a lakosság terhei sem csökkentek, viszont egy évvel később magisztrátusa megkapta az évi két vásártartás jogát.²⁶ Ez összetűzéseket generált a belső városiakkal, akiknek szintén a Felső Város területén kellett megtartaniuk a vásáraikat. Az ügy 1721-ben konszenzussal zárult, melynek értelmében a vásárokat a két város közötti semleges területre helyezték át.²⁷

A Felső Város központi funkciói részben a hadügy és Verőce vármegye közigazgatási feladatainak ellátására korlátozódtak. Területén laktanyát létesítettek.²⁸ A szlavóniai vármegyék 1745. évi helyreállítása után itt volt a székhelye a vármegye alispánjának, bírójának és pénztárnokának. Az 1754. évi parasztfelkelés kitörése következtében, feltehetőleg biztonsági okok miatt, 1755-től vármegyeközpont lett.²⁹ A város nem rendelkezett kellő infrastruktúrával e feladat ellátására: a vármegye intézményeinek bérházak adtak otthont, a közgyűléseket pedig különböző helyszíneken hívták össze. A problémát részben 1759-ben sikerült orvosolni a bíróság és a hozzátartozó börtön felépítésével.³⁰

A Felső Város az egyházi igazgatás szempontjából a Belső Város filiája volt egészen 1776-ig, amikor Eszék a djakovári-szerémi püspökség fennhatósága alá került, és az itteni templomot plébániai rangra emelték.³¹ A Szent Péter és Pál-templom, illetve az egyházközség első részletesebb adatait az 1732-es kánoni látogatás feljegyzései dokumentálják, melyben megjegyezték, hogy 1700-tól keresztelési és házassági, 1721-től pedig halotti anyakönyvet is vezetnek.³² Területén egy szerzetesrend tevékenykedett,

²² A felső városi bíró megválasztása egy időben történt a belső városiével. Mažuran 1996a: 15.

²³ Mažuran 1996a: 13, Vitek 2004: 36–37.

²⁴ Mažuran 1974: 61.

²⁵ Vitek 2004: 38.

²⁶ Mažuran 1996b: 33, Vitek 2004: 46.

²⁷ Bösendorfer 1948a: 53; Vitek 2004: 47–48.

²⁸ Sršan 2002: 80.

²⁹ Bösendorfer 1942: 40; Vitek 2004: 150.

³⁰ Bösendorfer 1942: 41–42; Vitek 2004: 150–151.

³¹ Sršan 2007: X.

³² Sršan 1997: 14.

az 1701-től Budáról érkező alamizsnát gyűjtő kapucinusok, akik a felső városiak kérésére két évvel később, 1703-ban telepedtek le.³³

Alsó Város

Mivel az Alsó Várost 1699-ben említették először a forrásokban, ezért az 1698. évi statútumban nem volt róla szó, és a benne megfogalmazott rendeletek az itt élőkre nem vonatkoztak. Ez pozitívan hatott az ortodox lakosság beköltözésére, hiszen a másik két városban tiltották a megtelepedésüket. E terület a Felső Városéhoz hasonlóan a városfalakon kívüli lakosság szétköltöztetésével jött létre. 1704-től önálló magisztrátussal rendelkezett élén a városi bíróval. Jogköre a lokális szintű problémák megoldására korlátozódott.³⁴ Földesura az Udvari Kamara volt.

A Felső és Belső Várostól eltérően az Udvari Kamara a városi bíró személyéről is rendelkezett. Őt 1755-től nemcsak a kompetenciája, hanem etnikai és vallási hovatartozása alapján kellett megválasztani. Mandátuma egy évre szólt. A rendelet háttérben a terület multietnikus és multikonfesszionális jellege állt, egyenlő lehetőséget biztosítva a horvátoknak, németeknek és ortodoxoknak a városi vezetésben, akik évenként váltották egymást.³⁵ Az Alsó Város semmilyen privilégiumban nem részesült, ami részben valószínűleg a Belső és a Felső Városok közös törekvésének eredménye volt, amelyek még 1770-ben is tiltakoztak a vásártartási jog megadása ellen.³⁶

A katolikus igazgatás szempontjából, a Felső Városhoz hasonlóan, a belső városi plébánia fiúja volt, majd 1776-ban lett önálló plébánia, melyet Szűz Mária Szent Neve tiszteletére szenteltek fel. Az első püspöki vizitációs feljegyzések 1732/33-ból származnak, melyek többek között az egyházi anyakönyvek korai vezetését hangsúlyozzák. Első bejegyzéseik 1718-ra datálhatók.³⁷ Az ortodox népesség letelepedése szükségessé tette a hitélet kellő gyakorlását is, aminek következtében az Alsó Városban megalapították a Szűz Mária Mennybemenetele-parókiát, majd 1746-ban vallási iskolájuk is megnyitotta kapuját.³⁸ Megalakulásukkal az Alsó Város ténylegesen az ortodox népesség vallási, oktatási és kulturális központja lett.

---

³³ Sršan 2003: 11, 31.

³⁴ Sršan 2011: 15–16.

³⁵ Bösendorfer 1948b: 258.

³⁶ Sršan 2009a: 21.

³⁷ Sršan 1997: 18.

³⁸ Sršan 2011: 23.

A kamarai városok népességszámának alakulása és jellemzői

Eszék népességadatai az oszmánok alóli felszabadulástól kezdve követhetőek nyomon, viszont a teljes népességszám alakulását nehéz pontosan meghatározni. Az adókiivetés miatt az esetek többségében az összeírások csak a háztartásokra, háztartásfőkre, illetve a háztartásban élő férfi rokonokra terjedtek ki, így a fennmaradt kamarai összeírások adatai kizárólag a kamarai városok lélekszámának becslésére alkalmasak. Eszék első népességadata az 1786. évi II. József-féle összeírásból ismert. Az állami szervek által készített, különböző jellegű összeírások kiegészíthetők a korszak egyházi forrásaival, elsősorban az egyházlátogatások feljegyzéseivel.

Az eddigi kutatások során több kísérlet volt a népességszám rekonstrukciójára, melyek a kamarai összeírásokban szereplő háztartások számát vették kiindulópontnak. A háztartások nagyságát illetően eddig nem volt konszenzus. Mažuran, Ive 7 főre becsülte őket, míg Vitek, Darko 8,44-re. Becsléseik akkor a számukra elérhető adatok alapján helyesek voltak, mert Szlavónia átlagos háztartásnagyságát 7 és 12 fő közé becsülték.³⁹ Ettől eltérően az 1786. és 1814. évi összeírás adatai, amelyben nemcsak a háztartások száma, hanem a városrészenkénti teljes népességszám is szerepel, sokkal kisebb átlagot mutattak. A II. József-féle összeírás szerint az eszékiek átlagosan 4,79 fő háztartásokban éltek, míg az 1814. évi összeírási adatok szerint 5,11 főben.⁴⁰ Szem előtt tartva a település városias jellegét, az adatok valószínűleg a 18. század első felében sem térhettek el nagyon a század második feléből származó értékektől, amit a két *conscriptio* majdnem azonos adatai is alátámasztanak. Ennek értelmében a lakosság a 18. században 5 fő háztartásokban élhetett, ami az eddig feltételezett népességszámadatak újragondolását igényli. A városról fennmaradt háztartás- és népességadatokat az 1. táblázat foglalja össze.

---

³⁹ Vitek 2004: 58.

⁴⁰ Vö. Lovaš 2021: 95, 118.

összeírás éve	összeírás jellege	Felső Város				Belső Város és Allódiium			Alsó Város		teljes népességszám
		házak száma	háztartások száma	becslés*/ tényleges népességszám	házak száma	házak száma	háztartások száma	becslés*/ tényleges népességszám	háztartások száma		
1698	állami		38	190*	53	265*	30	150*	605		
1702	állami		91	455*	80	400*	126	630*	1485		
1722	állami		255	1275*	63	315*	501	2505*	4095		
1732/33	egyházi			2600		2500		1200 (rkt)	6300 ⁴¹		
1736	állami		433	2165*	74	370*	520	2600*	5135		
1745	állami		139	695*	79	395*	495	2475*	3565		
1753	állami		387	1935*	86	430*	492	2460*	4825		
1754	egyházi			2428		2500		2685	7612 ⁴²		
1761	egyházi			1945		2400		1923 (rkt)	6268 ⁴³		
1762/63	állami		329	1650*	195	975*	497	2485*	5111		
1776	egyházi			3665		840		1818 (rkt)	6323 ⁴⁴		
1786	állami	548	690	3366	185	1285	626	704	8017		

Észék feltételezett és tényleges népességadatai az állami és az egyházi források alapján (1698–1786)⁴⁵

⁴¹ Az egyházi igazgatás nem különítette el a civil és katonai lakosságot, illetve az alsó városi ortodox lakosság kimaradt a feljegyzésből.

⁴² Az ortodox népességet is feljegyezték, viszont nem különítették el a katonait a belső városi civil lakosságtól.

⁴³ Mint a 40. lábjegyzetben.

⁴⁴ A teljes népességszámból hiányzik az ortodox népesség.

⁴⁵ Erceg 1981: 116, 145, 166.; Viték 2004: 67, 71, 74; Lovas 2021: 95; Sršan 2007: 5, 9, 13, 17, 23, 27, 35, 45, 55, 79, 87; Vö. Viték 2004: 230.

A táblázat adataiból látható, hogy a kamarai összeírások alapján kapott létszámot az egyházi látogatások feljegyzései részben alá tudják támasztani, viszont a bennük szereplő adatok óvatosságra intenek. Egyrészt az egyháziak, az 1754. évi kivételével, csak a római katolikusok lélekszámát dokumentálják, másrészt 1776-ig nem különítették el a Belső Város civil lakosságát a katonáktól, ezért adataik torzítják a város polgári lakosságát.

A város legnagyobb lélekszámú területévé az Alsó Város nőtte ki magát. Ennek oka az volt, hogy minden letelepedési szabály alól mentességet élvezett. Területén egyaránt letelepedhettek katolikusok és ortodoxok. A beköltözések már a 18. század elején megkezdődtek. Az új népesség egy részét ortodoxok alkották, migrációjuk a régió politikai és hadi eseményeivel függött össze. Egy részük a Rákóczi-szabadságharc idején (1703–1711), míg a többiek a pozsareváci (1718) és a belgrádi (1739) békeszerződések megkötése után telepedtek le.⁴⁶ Jelenlétüket az összeírások adatai is alátámasztják. A cincár és görög ortodox lakosság beköltözése erősítette a város kereskedelmét is. Egy részük tehetős nagy- és kiskereskedő volt, de kiemelkedő szerepük volt az állatkereskedelemben is. Az utóbbit alapvetően sertés- és marhakereskedelemre alapozták.⁴⁷ Az ortodoxok mellett a városban nagy számban élt helybeli és a szlavóniai falvakból beköltözött horvát, illetve német lakosság is. Az utóbbiak nemcsak a Magyar Királyságból, hanem a Habsburg Monarchia más területeiről is érkeztek.⁴⁸ Az alsó városiak a már említett kereskedelem mellett iparral és mezőgazdasággal is foglalkoztak.⁴⁹

A Felső Város volt a település második legnagyobb lélekszámú kamarai városa. Területén római katolikus, zömmel helyben született horvátok éltek. Kisebb arányban akadtak közöttük olasz és német nyelvterületről érkező bevándorlók is. 1702-től már nem tiltották az ortodoxok letelepedését a városban, ennek ellenére mégsem honosodtak meg ott. Területéhez szántóföldek tartoztak, ezért a népesség egy része mezőgazdaságból élt, a többi pedig az ipar felé fordult.⁵⁰ A lélekszám növekedését két pestisjárvány korlátozta. Az első 1739-ben pusztított a város területén, a másik pedig 1761-ben a város közelében lévő falvakban, amely feltehetőleg lassította a városba történő beköltözéseket.⁵¹

A Belső Város rendelkezett a legkisebb lélekszámmal, hiszen a lakosság gyarapodását, a másik két kamarai várostól eltérően, a városfalak is gátolták. A katonaság jelenlétének köszönhetően ez volt Eszék legnagyobb mértékben multietnikus területe. A belső városiak többségét bevándorlók alkották. Zömük német nyelvterületekről származó iparos

⁴⁶ Bösendorfer 1948a: 65.

⁴⁷ Bösendorfer 1948a: 100.

⁴⁸ Vrbanus 2016: 147; Skenderović 2014: 137–138.

⁴⁹ Vrbanus 2016: 159.

⁵⁰ Vitek 2004: 48; Mažuran 1996b: 24–25, 33.

⁵¹ Vitek 2004: 71.

volt, de akadtak közöttük magyar, morva és cseh területről érkezők is. A városhoz kevés megművelésre alkalmas telek tartozott, ezért a lakosság többsége az ipar és kereskedelem felé fordult, illetve a városi közigazgatásban és a katonaságnál vállalt szolgálatot. Területét kizárólag római katolikusok lakták, lakosság száma a 18. század folyamán nőtt, de az allódiumokon élőkkel együtt sem haladta meg az 1300 főt.⁵²

Az áthidalt különbségek: megszületik az egységes város

A három kamarai város egyesítésének lehetősége 1745-ben merült fel először, a szlavóniai vármegyék helyreállítása során,⁵³ amikor szóba került annak lehetősége, hogy Verőce vármegye tényleges központja Eszék legyen Verőce helyett. Erre nemcsak geostratégiai fekvése, hanem a régióban betöltött funkciói is alkalmassá tették. Jól ismerve a helyi viszonyokat, a kezdeményezés Leopold Anton Franz von Engelshoffentől származott, aki aktív résztvevője volt Szlavónia 1745. évi területi rendezésének.⁵⁴ Ötletét Mária Terézia is támogatta, aki a cél megvalósítása érdekében 1746-ban a vármegyéhez fordult.⁵⁵ Az adminisztráció szempontjából az egyesítésnek nem kellett volna nagyobb gondot okoznia. Mindhárman az Udvari Kamara földesurasága alá tartoztak, közigazgatásuk és magisztrátusaik szerepköre is azonos volt, viszont a köztük fennálló különbségek, amelyek a népességösszetételükben és az elnyert privilégiumok gyakorlásában gyökereztek, 1746-ban áthidalhatatlannak látszottak.⁵⁶

Feltehetőleg a városok között felmerülő különbségek miatt a vármegye a rá bízott egyesítés módjának kidolgozása előtt, az Udvari Kamara útján, írásban kérte ki magisztrátusaik véleményét. Mindhárom város magisztrátusa egyhangúan elvetette, hogy az egységes város megteremtése érdekében elveszítsék az autonómiájukat. A vármegye felülvizsgálta a beadványokat, és a tiltakozásokra hivatkozva a *status quo* megtartását javasolta. Véleményét felterjesztette a Magyar Királyi Helytartótanácshoz, amely elrendelte az ügy újabb felülvizsgálatát, de a kamarai városok másodszor is elvetették az egyesítés lehetőségét. Érveiket a 2. számú táblázat foglalja össze.⁵⁷

⁵² Lovaš 2021: 78–79.

⁵³ Erről többet: Horbec 2010: 177–196.

⁵⁴ <https://hbl.lzmk.hr/clanak/engelshofen-franz-antoni-leopold> (2024. 06. 20.)

⁵⁵ Sršan 2009a: 17; Mažuran 1996b: 34.

⁵⁶ Vitek 2004: 51–52.

⁵⁷ Sršan 2009a: 17.

<i>Felső Város</i>	<i>Belső Város</i>	<i>Alsó Város</i>
városok közötti távolság	két város multietnikus és multikonfeszionális jellege	városok közötti távolság, az utak rossz minősége, az évszakok okozta viszontagságok
lokális adminisztráció fontossága – a városi bíró szerepkörének a megtartása	központi szerep megtartása	lokális adminisztráció fontossága – a városi bíró szerepkörének a megtartása
viszályok és nézeteltérések a belső városiakkal	elnyert privilégiumok további gyakorlása	viszályok és nézeteltérések további fokozása a városok között

A három kamarai város érvelése az egyesítésük elvetése érdekében, 1746⁵⁸

A három kamarai város közül csak a belső városiak mutattak némi hajlandóságot az ügy lebonyolítása érdekében. Feltehetőleg úgy vélte a magisztrátus, hogy az egyesítésre mindenképpen sor kerül, ezért már első válaszában jelezte, hogy azt az általuk megfogalmazott feltételekhez kötik. Céljuk nemcsak az elnyert privilégiumok megtartása volt, hanem a két másik várossal szembeni jobb pozíció megszerzése is, amely leginkább a magisztrátus székhelyében, összetételében és a közterhekkel illetően vált nyilvánvalóvá.⁵⁹ Fontos megemlíteni, hogy a városok a második beadványukban már nemcsak egymásra nehezteltek, hanem az Udvari Kamarára is a rájuk háruló földesúri terhek miatt,⁶⁰ amelyek az egyesítés következtében csökkentek ugyan, de a közös érdek az egyéniük mögé szorultak, elvetve az egységes város létrehozásának lehetőségét.

Az 1746. évi, kétszer sikertelennek bizonyult egyesítési kísérlet után Mária Terézia sem volt többé érdekelt e kérdés megoldásában. 1780-ig ezt az állapotot tükrözik a kamarai városok jegyzőkönyvei is. Egyre gyakrabban jelennek meg a kamarai városok vezetőinek megbeszéléseit dokumentáló utalások. Feltehetőleg megelégedve a kamara terheit, melyek ellen már 1746-ban is felszólaltak, a városok tisztségviselői, élükön a városi bírókkal augusztus 3-án találkoztak azzal a céllal, hogy városaik ne csak egyesüljenek, hanem a majdani egységes települést emeljék szabad királyi városi rangra. A tárgyalások során ismét előtérbe kerültek a nézeteltérések, melyek egyik fő oka a vásártartások jogának elnyerése és megtartása volt. Az elsőben az alsó városiak voltak érdekeltek, míg a másodikban a belső és felső városiak.⁶¹

A megbeszélés konszenzussal zárult. A két ülés közötti időszakban a városok feladata észrevételeik és javaslataik összegyűjtése volt, melyekről az augusztus 9-ei ülésen tárgyaltak. A nézeteltéréseket ismét a vásártartási jog váltotta ki: a felső városiak

⁵⁸ Sršan 2009a: 17–20.

⁵⁹ Sršan 2009a: 17–18.

⁶⁰ Sršan 2009a: 18, 19–20.

⁶¹ Sršan 1992: 315.

tiltakoztak a négy éves vásár áthelyezéséről, míg az alsó városiak csak akkor voltak hajlandók lemondani a vásártartási jogukról, ha a már meglévőket a jövőben mindhárom város szempontjából semleges területen rendezik meg. Látva a probléma áthidalhatatlanságát, a belső városi képviselőlet amondó volt, hogy e kérdés megoldását ruházzák át valamely királyi bizottságra. Hozzá tették, hogy ha az alsó városiak vásártartási jogot szereznek, akkor a saját vásáraikat továbbra is a hozzájuk tartozó területen kívánják megtartani.⁶²

A városi képviselőletek közötti, a szabad királyi városi rang elnyerése céljából kezdett tárgyalások négy évig szüneteltek, majd 1784-ben folytatódtak. A jegyzőkönyvekből kiderül, hogy a belső városiak az ügy gyorsabb lezárása érdekében az egyesítésükre vonatkozó javaslatot több intézményhez is felterjesztették, többek között a Magyar Királyi Kamarához, a Királyi Tanácshoz, és eljuttatták az uralkodóhoz is.⁶³ 1785-től az állami intézmények is bekapcsolódtak az egyesítési folyamatba, élükön a helytartótanáccsal, amely Jankovics György alispán által szeretett volna információkhoz jutni a kamarai városok egyesítésének hasznáról, illetve káráról. Emiatt az alispán személyesen részt vett a belső városiak 1786. január 30-ai ülésén, de válasz nélkül távozott, mert egyik város se ismerte a másik belső ügyeit és problémáit.⁶⁴ A tisztségviselők szeptember 25-én ismét tárgyaltak a vásártartásról. A belső és alsó városiaknak ekkor sikerült megegyezniük végre arról, hogy az éves vásárokat olyan területre helyezik át, amely mindhármuk érdekeinek megfelel, míg a felső városiak e kérdésben fellebezhettek.⁶⁵ Az egyesítésre 1786. december 2-án került sor, de a szabad királyi városi rang elnyerése nélkül.

Az Eszéki Állami Levéltárban a 18. századi források pusztulása miatt⁶⁶ kevés olyan szálas irat maradt fenn, amelyek a jegyzőkönyvek bejegyzése mellett lehetővé teszik az egyesítés módjának rekonstruálását. A források között mégis megtalálható egy Budán keletkezett, 1786. augusztus 8-áról kelteztetett helytartótanácsi leirat, amelyet Niczky Kristóf és Klobisiczky József írt alá. Arról értesítették a várost, hogy az uralkodó „méltóztatott elhatározni” az egyesítésük módját. Az utasításokat öt pontban fogalmazták meg. Az elsőben elrendelték, hogy az egyesített város magisztrátusának székhelye a Belső Városban legyen. A második pontban meghatározták a városi adminisztrációt és közigazgatást. A város élén a bíró állt, a magisztrátust pedig öt szenátor alkotta. A tisztségviselők meg kellett feleljenek az előírt normáknak, tisztségükben egyenlőknek kellett lenniük, és választás útján kerültek be a testületbe. Munkájukban

⁶² Sršan 1992: 316; Mažuran 1996b: 50.

⁶³ Sršan 1992: 381–382.

⁶⁴ Sršan 1992: 416; Mažuran 1996b: 51.

⁶⁵ Sršan 1992: 416.

⁶⁶ Eszék 18. századi forrásanyaga a 19. században elpusztult, ugyanis a forrásokat Eszék akkori polgármestere, Stojanović Antal öreg papírként eladta a mészárosoknak. Božić–Drljača–Danijel 2016: 9.

magas szintű hivatalnokok segítették őket: egy főjegyző, két aljegyző, egy adószedő és két írnok. A város szolgálatára egy őrmestert, két tizedest, tíz pandúrt, öt éjjeliőrt, két mezőőrt, egy erdőőrt és egy dobost rendeltek.⁶⁷ A harmadik pont a kamarai városok levéltáraitra vonatkozott. A leiratban leszögezték, hogy mindegyikük rendelkezze saját levéltárral. A felső városiban kellett őrizni a heti- és éves vásárok privilégiumleveleit, míg az alsó városiban csak hagyatéki iratok, végrendeletek és protokollumok lehettek. Az utasítás szerint a jegyzőkönyveket egyesíteni kellett, azt követően pedig a Belső Városba szállítani. A negyedik pont a köztelherviselésről rendelkezett. Mivel a kamarai városokban különböző összegű terhek léteztek, az újakat arányosan kellett kivetni, figyelembe véve a lakosság anyagi körülményeit. Az ötödik pont az egyesülés tényleges határnapjait fogalmazta meg.⁶⁸

Az egyesített város jegyzőkönyvi bejegyzéseinek tanúsága szerint a város tisztújítása teljes mértékben az utasítások szerint történt. December 2-án, Jankovich György alispán jelenlétében, megalakult az egyesített Eszék első magisztrátusa. A belső tanács hat tagot számlált: öt tanácstagot és a városi bírót. A város bírójának Blaxich Ferenc belső városi kereskedőt választották, míg a magisztrátusba két felső városi (Ivanosich József cipész és Pussacher Balázs ismeretlen foglalkozású), két alsó városi (Nemesovich József szücs, Grambovan Anasztáz ismeretlen foglalkozású) és egy belső városi (Tenzian Vencel szappankészítő) tanácstag került.⁶⁹ Megválasztásukkal tiszteletben tartották az egyenlőség elvét, ugyanis minden városrész azonos számú képvisellel rendelkezett. A főjegyző a belső városi Moller Márton lett, a pénztárnok pedig egy bizonyos Heiberger.⁷⁰

December 4-én megválasztották a többi tisztségviselőt is. A város két aljegyzője felső (Amon Jakab) és alsó városi (Schälinger András Ferenc) volt. A város őrmesterének Berkich Jakabot, két tizedesének pedig Standinger Mátyást és Posznanovich Jeftót választották. Az Alsó és Felső Város területére négy-négy pandúrt neveztek ki, míg a Belső Városba kettőt, feltehetőleg szem előtt tartva a városrészek nagyságát. A Felső és Alsó Város területén két-két éjjeliőr felelt a rendért, egy pedig feltehetőleg

---

⁶⁷ HR–DAOS–5, kut. 1/1768.

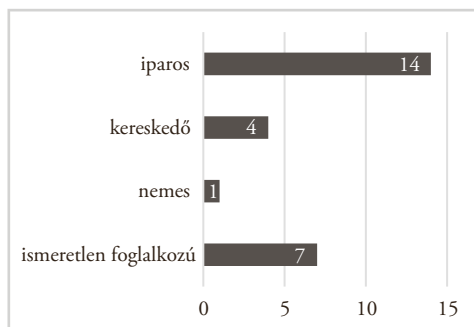
A leiratban minden tisztség mellett, egy mellékelt táblázatban feltüntették a tisztségviselők bérezését: bíró (*judex*) 300 forint, szenátor (*senator*) 200 forint, adószedő (*perceptor*) 150 forint, főjegyző (*ordinarius notarius*) 200 forint, aljegyző (*vicenotarius*) 85 forint, írnok (*cancellista*) 55 forint, őrmester (*vigilarum magister*) 80 forint, tizedes (*decurio*) 70 forint, pandúr (*panduro*) 60 forint, éjjeliőr (*vigiliarum nocturnis*) 30 forint, mezőőr (*campi custodes*) 65 forint, erdőőr (*silvarum custodes*) 30 forint, dobos (*timpano triba*) 20 forint.

⁶⁸ HR–DAOS–5, kut. 1/1786.

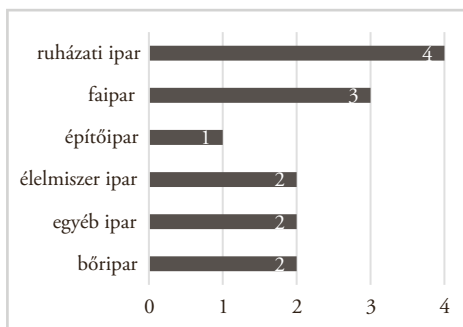
⁶⁹ Két tanácstag foglalkozási adata ismeretlen maradt. Egyikük sem szerepel Eszék 1786. évi körzetleírásában, amelyben név szerint városrészenként fel van tüntetve a városi nemesség is, ami arra utal, hogy a belső tanácsba egyetlen nemest se választottak be.

⁷⁰ Sršan 1996: 23. A tanácstagok foglalkozását ld.: Sršan 2002: 105, 119, 95; Sršan 2000: 638.

a Belső Bárosban.⁷¹ December 18-án megválasztották a 26 tagú külső tanácsot is. A belső városiaknak hat, a felső és alsó városiak tíz-tíz hely jutott.⁷² Eszék 1786. évi körzetleírása tartalmazza a városban lévő iparosok, kereskedők és nemesek névsorát. Általa részben rekonstruálható a külső tanács társadalmi és foglalkozás szerinti el-
különülése, amelyet az 1. számú grafikon mutat be, míg a 2. az egyes iparágon belül
tevékenykedők létszámát foglalja össze.⁷³

A külső tanács tagjainak társadalmi és foglalkozás szerinti eloszlása

Az ipart űzők iparáganként elkülönülése

A fent említett forrás alapján a külső tanács tagjainak társadalmi státuszára való tekintettel csak egy nemest lehetett biztosan beazonosítani: az alsó városi Gvozdanovich Józsefet. Foglalkozási elkülönülésüket illetően többségük iparos volt (53,84%), akiket a kereskedők (15,38%) követtek, míg hét személy adata ismeretlen maradt. Iparágon belüli elkülönülésüket azt mutatja, hogy többségük a ruházati (28,57%) és a faiparban (21,42%) tevékenykedett. Foglalkozásukra való tekintettel volt közöttük: szabó, gombkötő, kádár, szűcs, kőműves, pék, serfőző, viaszkészítő és borbély.

A szabad királyi városi rang elnyerésének a körülményei

A városeyesítés csak kiindulópont volt a magisztrátus számára végső célja megvalósításának szempontjából. A város anyagi terhei csökkentek ugyan, de továbbra is az Udvari Kamarának mint földesúrnak volt alárendelve. A város tisztségviselői ezért lehetőség szerint folytatni kívánták az udvarral a szabad királyi városi státusz elnyerésért folyó tárgyalásokat, viszont azok a régióban tapasztalható politikai, had- és járványügyi

⁷¹ Sršan 1996: 23.

⁷² Sršan 1996: 25–26.

⁷³ A grafikonok a Sršan által közzétett forrás alapján készültek. Sršan 2002: 49, 53, 66, 68, 94, 95, 99, 100, 104, 105, 113, 116, 126, 130; Sršan 2000: 622.

helyzet miatt a 18. század végéig szüneteltek. Az újabb Habsburg–oszmán (1788–1798), majd a napóleoni háborúk, a Szerém vármegyei pestis (1795) és felkelések (1807) nem csupán megállították a privilégiumokért folytatott tárgyalásokat, hanem újabb terheket róttak az eszékiekre, akik aktívan részt vettek a krízishelyzetek orvoslásában. Áldozatkészségük nem volt hiábavaló, mert a felsoroltak hozzájárultak a város 1809. évi jogi státuszváltásához, és hangot kaptak a felszabadító oklevélben is.⁷⁴

A magisztrátus jegyzőkönyveinek tanúsága szerint az eszékiek 1802-től folytatták a tárgyalásokat a szabad királyi városi rangról. Az ügy a belső városi polgárság körében lett ismét aktuális, amelyet a november 23-ai ülésen hoztak fel. A tisztségviselőknek a kiváltságjogok megszerzését az udvar ügynökeivel és referensével kellett megtárgyalniuk. A tárgyalások tényleges kezdete a november 24-ei üléshez köthető, amikor mind a három városrész egyhangúan támogatta a státuszváltást. Döntésüket egy háromtagú delegáció tolmácsolta az udvar számára, bár döntéshozatali joggal nem ruházták fel őket. Szerepük kizárólag az udvari képviselet és a városi tisztségviselők közötti összeköttetésre és információcserére korlátozódott. Hazautazásuk után részletesen be kellett számolniuk a tárgyalások kimeneteléről.⁷⁵

Az ügy ismét két évig szünetelt a napóleoni háborúk miatt. Eszék egyrészt önkénteseket biztosított az uralkodónak, akik Európa különböző frontjain harcoltak a franciák ellen, másrészt pedig francia hadifoglyokat fogadott.⁷⁶ Elszállásolásuk a városi magisztrátusra hárult, amely egyeseket a helyiséghiány miatt a városlakók házaiba költöztetett.⁷⁷ A jó erődítményrendszerrel rendelkező város a császári kincstár és más értéktárgyak menedékhelye lett, amelyeket az udvar vízi úton szállíttatott Eszékre.⁷⁸ A városra zúdult háború okozta terhek csökkenésének következtében, 1804-ben a magisztrátus folytatni tudta a szabad királyi városi rangért folytatott megbeszéléseket. Bizonyoságot téve döntésük komolyságáról, július 5-én úgy határoztak, hogy a városi bíró, Bekes Joannovics Antal és Hermann Mihály, Spoliarich Antal pandúr kíséretében, Bécsbe szállítja a polgárok által összegyűjtött önkéntes pénzadományokat, amelyeket a privilégiumok megvásárlása céljából gyűjtöttek össze.⁷⁹

A megbeszélések ellenére az ügy lezárása még távolinak látszott. Feltehetőleg ezért döntött úgy a magisztrátus, hogy nemcsak saját küldötteit honorálja a privilégiumok megszerzése érdekében tett fáradozásukért, hanem az ügyben megbízott udvari ügynököket is. Az udvart von Schikmayer képviselte, akinek a magisztrátus egyszeri 1500 forintnyi összeget fizetett ki azzal a megjegyzéssel, hogy Bécsbe utazásai soránapidíjat

---

⁷⁴ Grubišić 2010: 78, 80.

⁷⁵ Sršan 2000: 349.

⁷⁶ Lovaš 2021: 65.

⁷⁷ Sršan 1993: 116–117.

⁷⁸ Božić–Drljača–Jelaš 2016:11.

⁷⁹ Sršan 2000: 421.

is biztosítanak neki.⁸⁰ Az ügynököt ügyük gyorsabb lezárása érdekében szeptember 26-án is meglátogatta az eszéki delegáció Budán.⁸¹ Komolyabb előrelépésekre egy évvel később került sor, amikor a magisztrátus megkapta az ágens által összeállított hétpontos javaslatot, amely különböző ügyeket foglalt magában: kiváltságok díja, amelyek finanszírozásának feladata a magisztrátusra hárult; a három városrész vásártartási joga, a határvonalak megváltoztatása, a zsidók és más nem katolikus felekezetűek megtűrése, a várterület fenntartásának költségei.⁸²

A felsoroltak közül a kiváltságokért fizetendő díj terhelte legjobban a magisztrátust. Annak ellenére, hogy a díjszabályozásról még nem értesítették, augusztus 13-án, egy hónappal Schickmayer javaslatainak megtárgyalása után a városi vezetés olyan döntést hozott, miszerint a polgárságnak is részt kell vennie a teherviselésben, és a külső források biztosítását sem vetette el.⁸³ Eszerint a város nem rendelkezett kellő önálló anyagi forrással privilégiumai megvásárlásához. Az összegről végül 1807-ben értesítették a várost. Eszék kiváltságjogai 183.723 forintba és 20 krajcárba kerültek, de a teljes kifizetendő összeg 214.446 forint és 20 krajcárra nőtt, ugyanis az udvar hozzászámolt egy jelentős összegű elmaradást is. A magisztrátus nem tiltakozott a magas összeg ellen, mert hamarosan delegációt küldtek Bécsbe az ügy mielőbbi lezárása érdekében. A jegyzőkönyvek arról tanúskodnak, hogy a város 1808-ban zárta le a tárgyalásokat. Újból honorálták az ügyben illetékes személyeket, viszont szeptember 13-án a városi bíró Joannovich Antal Lekics Illés kíséretében Bécsbe utazott, hogy befizesse a felszabadító dokumentumok díjait.⁸⁴ Az ügy végül 1809. március 24-én zárult le, amikor I. Ferenc aláírta a rangemelő okmányt.⁸⁵

A felsoroltak alapján Eszék is a régió azon szabad királyi városai közé sorolható, akinek a státuszváltása nem bizonyult egyszerű feladatnak. Pécssett ezt a város földesura, Klimó György püspök ellenezte,⁸⁶ és csak halálát (1780) követően kapta meg a település, míg Szabadka privilégiumlevelének kiadását az Udvari Kamara hátráltatta a városi pénztárban felhalmozódott adósság miatt (1779).⁸⁷ Szlavónia egyetlen szabad királyi városának, Pozsegának sem volt egyszerű megszereznie a privilégiumokat. Kérelmét 1748-ban nyújtotta be. Mária Terézia 1759-ben kikérte a város véleményét az egyesítésről, és érdekelt, hogy ki tudja-e fizetni a kiváltságokért lerovandó díjat. Ekkor Delimanić József, Thauszy Ferenc zágrábi püspök képviselője szólalt fel az ügy ellen a városban lévő püspöki ingatlan privilégiumai miatt. A város az ügy érdekében

⁸⁰ Sršan 2000: 460.

⁸¹ Sršan 2000: 457.

⁸² Sršan 2000: 505–506.

⁸³ Sršan 2000: 512.

⁸⁴ Sršan 2000: 564, 588.

⁸⁵ Grubišić 2010: 7.

⁸⁶ Bővebben: Gözsy 2021: 65–82; Gözsy 2019:1167–1188.

⁸⁷ Csizmadia 1982: 31.

két delegációt is küldött Bécsbe. Először 1759-ben, majd 1761-ben, de csak 1765-ben sikerült elnyernie a szabad királyi városi rangot.⁸⁸

A város első magisztrátusa és választott közössége

1809-ban Eszék bekerült a Horvát-Magyar Királyság szabad királyi városainak sorába, elnyerve minden őt illető privilégiumot.⁸⁹ Horvátországnak és Szlavóniának ezzel összesen hét szabad királyi városa lett. A horvát vármegyékben Zágráb, Varasd, Károlyváros, Kapronca és Körös, míg a szlavóniaiakban Pozsega és Eszék. Az utolsó beiktatási ünnepségre augusztus 28-án került sor, a közigazgatás restaurációjára és a városi tisztségviselők megválasztására pedig egy nappal később, gróf Székely Majláth József királyi biztos jelenlétében, akinek beszámolója az egyetlen olyan forrás, amely részletesen kitér az eseményre. A privilégiumlevél értelmében Eszék magisztrátusát hét személy alkotta: hat szenátor és a városi bíró. Az 1786-os utasítástól eltérően, a tisztségviselők és hivatalnokok megválasztásában a városrészek közötti egyenlőség már nem szerepelt ugyan kikötésként, de a gyakorlatban továbbra is élt. Három szenátor, Fatz József, Moller Martin és Csavrak Sándor (aki egyidejűleg városkapitány is volt) belső városiak, Joanovics Antal és Kermptics József pedig alsó városiak voltak. Vrabec Lajos szenátor származási helye ismeretlen, de feltételezhetően felső városi lehetett. A város bírója a felső városi Baranyay János nemes lett.⁹⁰ Munkájukat különböző magas és alacsony szintű hivatalnokok segítették.

A szenátoroktól eltérően a városi bírót nem választották, hanem példás magatartására és eddigi szolgálatára hivatkozva (Verőce vármegye főjegyzője volt) ajánlották erre a posztra, amire Majláth is részletesen kitért.⁹¹ A városi vezetők felekezeti hovatartozását illetően az tapasztalható, hogy közöttük hat római katolikus és egy ortodox volt. Eszékkel egyenlő számú szenátora volt Pozsegának és Károlyvárosnak is, míg Gradecnek nyolc, Pécsnek tíz,⁹² Újvidéknek pedig tizenkettő.⁹³ Eszékhez hasonlóan Újvidéken a város tisztségviselői lehettek görögkatolikusok és ortodoxok is, míg az előbb említett négy város esetében kizárólag római katolikusok.⁹⁴ A privilégiumlevél rendelt egy 40 tagú választott közösséget is, élén a szószólóval.⁹⁵ A felszabadító oklevél

---

⁸⁸ Kempf 1910: 345–347.

⁸⁹ A témát magyar történészek is kutatták. Lásd: Heka 2013.

⁹⁰ Lovaš–Jelaš 2020: 197–200.

⁹¹ Sršan 2009c: 39–40.

⁹² László–Tímár 1981: 43.

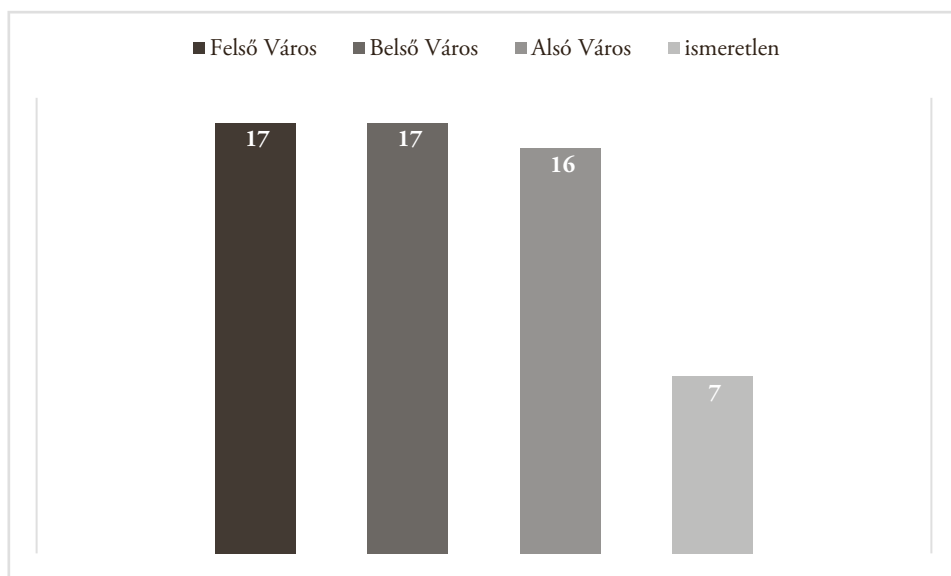
⁹³ László–Tímár 1981: 43; Kempf 1910: 348; Erdujhelyi 1984: 450; Lovaš–Jelaš 2020: 186; Lovaš–Kolesarić 2024: 111.

⁹⁴ Kempf 1910: 351; Sándor–Tímár 1981: 43; Grubišić 2010: 90.

⁹⁵ Grubišić 2010: 88.

ennek összetételéről nem rendelkezett ugyan, Majláth a jelentésében megjegyezte, hogy a Magyar Királyi Helytartótanács utasítása szerint a választott közösséget harminc római katolikusnak és tíz ortodoxnak kell alkotnia, ami megegyezett a város lakosságának felekezeti megoszlásával.⁹⁶ Eszéktől eltérően Pécs multietnikus jellege a szószólok személyében mutatkozott meg. A 90 tagú választott közösség élén három *tribunus plebis* állt, mindegyikük saját közössége érdekeit képviselte. Egy a magyarokét, egy a horvátokét, egy pedig a németekét.⁹⁷ Eszéken a tisztújításra a privilégiumlevél 5. pontja értelmében az Udvari Kamara hozzájárulásával háromévente, december 31-én került sor. A választások a királyi biztos felügyeletével zajlottak. Minden egyes hely betöltésére három személy pályázott.⁹⁸

Eszék első városi vezetése összesen 57 tagot számlált. Heten a magisztrátus, negyvenen a választott közösség tagjai, kilencen pedig magas rangú városi hivatalnokok voltak (főjegyző, aljegyző, ügyvéd, főkamrás, alkamrás, az őrség előljárója, börtönőr, földbíró, gyámhivatalnok). Származásukból (ld. a 3. grafikont) az a következtetés vonható le, hogy megválasztásuknál tiszteletben tartották a városrészek egyenlőségét, mert a tisztségviselők és hivatalnokok aránya a városrészek között majdnem egyenlő arányban oszlott el.

A városi vezetőség eloszlása lakóhelyükre való tekintettel városrészenként⁹⁹

⁹⁶ Sršan 2009c: 38.

⁹⁷ Csizmadia 1982: 34.

⁹⁸ Grubišić 2010: 90; Lovas–Kolesarić 2024: 112.

⁹⁹ Lovas–Jelaš 2020: 203–204.

A fennmaradt egyéni adatoknak köszönhetően Eszék szabad királyi város első vezetéséről megállapítható néhány általános társadalmi-demográfiai jellegzetesség. A városi vezetést 50 közrendű polgár (87,71%) (50 személy) és 6 polgárjoggal rendelkező nemes (10,53%) alkotta, míg egy személy adata (1,75%) ismeretlen maradt.¹⁰⁰ A nemesek aránya a városi vezetésben a többi szabad királyi városhoz viszonyítva alacsony maradt. Ez arra utalhat, hogy Eszéken nem volt érvényben olyan egyesség, amely a kötelezően megválasztandó nemesek számára vonatkozott volna.¹⁰¹ Felekezeti hovatartozásukat tekintve $\frac{3}{4}$ -ük római katolikus, $\frac{1}{4}$ -ük ortodox volt, amit az 1814-es népességösszeírási adatok is alátámasztanak.¹⁰² Egy személynél ez az adat ismeretlen. Származásukra való tekintettel, amely adat az eszéki polgárkönyvből rekonstruálható,¹⁰³ többségük, azaz 35 polgár helyben született volt (20 szlavón [35,09] és 15 eszéki [26,32%]), viszont a városigazgatás nyitva állt a külföldiek előtt is. Többségük, azaz nyolcan német nyelvterületről származó polgárjoggal rendelkezők voltak, közülük: 5 osztrák (8,77 %), 2 német (3,51 %), 1 sziléziai (1,75%). Kisebbségben akadt közöttük 5 magyar (8,77%), 2 cseh (3,51%), 2 morva (3,51%) és 2 horvát (3,51%) területekről érkező, polgárjoggal rendelkező bevándorló. Három személy származási adatai ismeretlenek.¹⁰⁴ Foglalkozás tekintetében megegyezett az iparosok (19) és a kereskedők (19) száma (mindkettőjük aránya 33,33% volt). Őket a honoráciorok és hivatalnokok – 16 fő (28,07%) –, illetve a mezőgazdaságban tevékenykedők – 1 fő (1,75%) – követték, míg két személy foglalkozása ismeretlen maradt.¹⁰⁵

Összegzés

Eszék fejlődése az oszmán uralom alóli felszabadítása utánra tehető, és legjobban a 18. második felében érezte hatását, aminek háttérében a város többszörös funkciói álltak. A katonai jelenlét és a védelmi funkció felértékelődésével, illetve az erődítmény felépítésével az egységes város felbomlott, és a 18. század első évtizedétől három önálló kamarai város formálódott a területén, melyek földesura az Udvari Kamara volt. Önállósulásuk következtében különböző privilégiumokban részesültek, és eltérő volt a népességük összetétele is. A bevándorlásoknak köszönhetően, melyek zömét német, ortodox és a környező szlavón falvakból betelepült horvát népesség alkotta,

¹⁰⁰ Lovaš–Jelaš 2020: 190–191.

¹⁰¹ Ilyen kötelezettség fennállt pl. Szabadkán, ahol a nemesek és a városi tanács 1798. évi szerződése értelmében a 12 tanácstag hely közül, 4-et a nemesek töltöttek be. Oszetzky 1935: 62.

¹⁰² Vö. Lovaš 2021: 138.

¹⁰³ Az eszéki polgárokról lásd: Sršan 2009b: 117–126; Lovaš 2019: 129–158, Lovaš 2020: 9–187, Lovaš 2023: 121–136.

¹⁰⁴ Lovaš–Jelaš 2020: 194.

¹⁰⁵ Lovaš–Jelaš 2020: 195.

Eszék nemcsak Verőce vármegye, hanem az akkori Horvát-Dalmát-Szlavón Királyság legnagyobb népességszámú településévé nőtte ki magát. A katonai jelenlét tovább színesítette a város multietnikus jellegét.

A magas népességkoncentráció következtében fontos kereskedelmi és ipari központ lett. A három kamarai város egyéni érdekeinek következtében Eszék egyesítésére csak 1786-ban került sor. A szabad királyi városi rangot 1809-ben szerezte meg, amelyet részben a korszak háborús és politikai helyzete is befolyásolt. A városi igazgatás társadalmi és demográfiai elemzéséből az a következtetés vonható le, hogy a városeejesítés és a szabad királyi városi rang elnyerése ellenére a három részre való tagoltság elve továbbra is élt az eszékiekben, hiszen nemcsak a tisztségviselők és hivatalnokok megválasztásában volt fontos szerepe, hanem a különböző típusú összeírások is városrészenként készültek.

FORRÁSOK

Državni arhiv u Osijeku [Eszéki Állami Levéltár]

HR-DAOS-5. Fond Komorska ujedinjena Općina Osijeka (Cammeral Stadt Esseg) - Osijek (1786-1809); 1786/1809. kutija 1/1786.

Grubišić, Ante (szerk.): *Diploma Elibertationis Liberae Regiaque Civitatis Essekiensis*. Eszék.

Lovaš, Eldina (szerk.) 2020: *Gradani slobodnog i kraljevskog grada Osijeka 1809. – 1850.* (Gradivo za povijest Osijeka i Slavonije, knj. 27). Eszék.

Mažuran, Ive 1965: *Najstariji zapisnik Općine Osijek – Tvrđa od 1705. do 1746. godine*. Eszék.

Mažuran, Ive 1989: *Izvuešće Caraffine komisije o uređenju Slavonije i Srijema nakon osmanske vladavine 1698. i 1702. godine*. Eszék.

Sršan, Stjepan (szerk. és ford.) 1997: *Kanonske vizitacije Osijeka 1732. – 1761.* Eszék.

Sršan, Stjepan (szerk. és ford.) 2007: *Visitaciones Canonicae. Kanonske vizitacije knj. V. Osijek i okolica 1732. – 1833.* Eszék.

Sršan, Stjepan (szerk.) 1992: *Zapisnik Općine Osijek – Tvrđa od 1770. do 1786. godine* (Građa za povijest Osijeka i Slavonije, knj. VIII). Eszék.

Sršan, Stjepan (szerk.) 1996: *Zapisnici Općine Osijek. Prothocollum des Stadt-Raths zu Esseg 1786. – 1794.* (Građa za povijest Osijeka i Hrvatske, knj. IX). Eszék.

Sršan, Stjepan (szerk.) 2000: *Zapisnici Općine Osijek. Prothocollum des Stadt-Raths zu Esseg 1794. – 1809.* (Gradivo za povijest Osijeka i Hrvatske knj. XI). Eszék.

Sršan, Stjepan (szerk.) 2003: *Gradivo iz bečkog samostana*. Zágráb-Eszék.

Sršan, Stjepan (szerk.) 2011: *Podnesci Općine Donji grad Osijek 1742. – 1759. godine* (Građa za povijest Osijeka i Slavonije, knj. XXIII). Eszék.

Lovaš Eldina: *Viribus unitis: Eszék útja a szabad királyi városi rang elnyeréséig*

Sršan, Stjepan 1993: *Osječki ljetopis 1686. – 1945.* Eszék.

Sršan, Stjepan 2002: *Kotor Osijek 1786. godine* (Građa za povijest Osijeka i Slavonije, knj. 13). Eszék.

Sršan, Stjepan 2009c: *Slobodni i kraljevski grad Osijek 1809.* Eszék.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Božić-Drljača, Vesna – Jelaš, Danijel 2016: *Poglavarstvo slobodnog i kraljevskog grada Osijeka 1809. – 1850. Sumarni inventar.* Eszék.

Bösendorfer, Josip 1942: *Structura novae Domus Curalis. Zidanje nove županijske palače 1834. – 46. Osječki zbornik 1.* 37–44.

Bösendorfer, Josip 1948a: Pravoslavni element kao sekundarni faktor oblikovanja građanskog staleža u Osijeku. *Osječki zbornik 2–3.* 48–101.

Bösendorfer, Josip 1948b: Što znademo o prvim sucima (judices, Richter) u komorskom Osijeku?. *Osječki zbornik 2–3.* 255–258.

Csizmadia Andor 1982: Pécs városjoga a város felszabadulásakor. In: Sándor László (szerk.): *Tanulmányok Pécs város történetéből. Pécs város szabad királyi rangra emelésének 200. évfordulója alkalmából rendezett II. várostörténeti konferencia előadásai 1980. november 14.* Pécs, 30–42.

Erceg, Ivan 1981: Passardijev popis stanovništva i njegovih obveza u Osijeku. *Acta historicoeconomica Iugoslaviae (8) 1.* 109–166.

Érdújhelyi Menyhért 1984: *Újvidék története.* Újvidék.

Farkaš, Dubravka 1997: Prvi statut grada Osijeka 1698. godine. *Glasnik arhiva Slavnije i Baranje 4.* 157–169.

Gőzsy Zoltán 2019: A püspök-főispánokkal kapcsolatos elvárások és minták Mária Terézia idején. Klimó György püspök és főispán. *Századok (153) 6.* 1167–1188.

Gőzsy Zoltán 2021: A szabad királyi városi rangra emelkedési törekvések forrásainak értelmezési kérdései a 18. századi Pécs és Szigetvár példáján. *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv,* 65–82.

Heka László 2013: Eszék szabad királyi város 1809. évi privilégiumlevele. *Acta Universitatis Szegediensis : acta juridica et politica (75).* 273–288.

Kempf, Julije 1910: *Požega. Zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi iz povijesti slob. i kr. grada Požege.* Pozsega.

Lovaš, Eldina – Jelaš, Danijel 2020: Članovi uprave Slobodnog i kraljevskog grada Osijeka 1809. godine. *Arhivski vjesnik (63) 1.* 179–206.
<https://doi.org/10.36506/av.63.7>

Lovaš, Eldina – Kolesarić, Petra 2024: Kontinuitet ili diskontinuitet? Gradska uprava slobodnog i kraljevskog grada Osijeka između 1809. i 1814. In: Rajković Pejić, Ana

- Tomas, Domagoj (szerk.): *Lokalna vlast i samouprava u povijesti Slavonije, Srijema i Baranje* (zbornik radova znanstvenog skupa). Slavonski Brod – Eszék, 107–124.
- Lovaš, Eldina 2019: Osječko građanstvo u Upisniku građana od stjecanja slobodnog i kraljevskog statusa do prvog popisa neplemenitog stanovništva (1809. – 1814.). *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest* (19) 1. 129–158.
[https://doi.org/10.22586/ss.19\(2019\).1.5](https://doi.org/10.22586/ss.19(2019).1.5)
- Lovaš, Eldina 2021: *Eszék társadalma az 1814. évi népességösszeírásban* (doktori értekezés), Pécs.
- Lovaš, Eldina 2023: Doseljenici iz zemalja njemačkog govornog područja u osječkom Upisniku građana. *Godišnjak njemačke zajednice/DG Jahrbuch* 30, 121–136.
- Marijanović, Stanislav 1996: Književno središte. In: In: Mažuran, Ive (szerk.): *Od turskog do suvremenog Osijeka*. Eszék, 54–68.
- Mažuran Ive 1974: *Stanovništvo Osijeka 1693 – 1703*. Eszék.
- Mažuran, Ive 1996a: Osijek prvih godina nakon osmanske vladavine. In: Mažuran, Ive (szerk.): *Od turskog do suvremenog Osijeka*. Eszék, 3–18.
- Mažuran, Ive 1996b: Osijek u 18. stoljeću. In: Mažuran, Ive (szerk.): *Od turskog do suvremenog Osijeka*. Eszék, 19–53.
- Oszetzky Dénes 1935: *A hazai polgárság társadalmi problémái a rendiség felbomlásakor*. Budapest.
- Sándor László – Timár György 1981: Pécs város 1780. évi szabad királyi oklevele. In: Szita László (szerk.): *Baranyai helytörténetírás. A Baranya megyei Levéltár évkönyve*. Pécs, 13–58.
- Skenderović, Robert 2016: Demografska kretanja, migracije i bračne veze u osječkom Donjem gradu tijekom 18. stoljeća. In: Hasenay, Damir (szerk.): *300 godina župne crkve Preslavnoga Imena Marijina. 300 godina povijesti Donjega grada* (zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 300 godine crkve Preslavnoga Imena Marijina u Osijeku). Eszék – Slavonski Brod, 129–144.
- Sršan, Stjepan 2009a: Kako je Osijek 1809. godine postao slobodan i kraljevski grad. *Glasnik arhiva Slavnije i Baranje* 10. 15–34.
- Sršan, Stjepan 2009b: Građanstvo slobodnog i kraljevskog grada Osijeka 1809. – 1945. *Glasnik arhiva Slavnije i Baranje* 10. 117–126.
- Šuljak, Andrija 1996: Katolička crkva u oslobođenom Osijeku. In: Mažuran, Ive (szerk.): *Od turskog do suvremenog Osijeka*. Eszék, 69–79.
- Szita László 1991: Oslobođenje Slavonije i Osijeka od Turaka. *Glasnik arhiva Slavnije i Baranje* 1. 189–205. Mažuran, Ive 2000: *Grad i tvrđava Osijek*. Eszék.
- Vitek, Darko 2004: *Osijek u XVIII. stoljeću – od zasebnih gradskih jedinica do jedinstvenog grada* (doktori értekezés). Zágráb.

- Vitek, Darko 2005a: U pozadini izgradnje osječke tvrđe. *Povijesni prilozi (24)* 28. 161–172.
- Vitek, Darko 2005b: Pravni položaj Osijeka u XVIII. stoljeću. *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest (5)* 1. 99–114.
- Vrbanus, Milan 2016: Društveno–ekonomska analiza popisa osječkog Donjeg grada 1702. – 1762. In: Hasenay, Damir (szerk.): *300 godina župne crkve Preslavnoga Imena Marijina. 300 godina povijesti Donjega grada* (zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 300 godine crkve Preslavnoga Imena Marijina u Osijeku). Eszék – Slavonski Brod, 145–188.
- <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G99C-58F7?wc=9R2M-82Z%3A391644801%2C392030301%2C954396501&cc=2040054&i=398> (utolsó letöltés: 2024. október 15.)
- <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G99C-58XR?wc=9R2M-82Z%3A391644801%2C392030301%2C954396501&cc=2040054&i=399> (utolsó letöltés: 2024. október 15.)
- <https://hbl.lzmk.hr/clanak/engelshofen-franz-antoni-leopold> (utolsó letöltés: 2024. június 20.)